

BACHÁT LÁSZLÓ

Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza

A DEBRECENI DIÁKNYELV NÉHÁNY KÉRDÉSE

ABSTRACT: (*Some questions on school slang in Debrecen*) This paper based on a vocabulary examination in five secondary schools deals with three questions. 1. Is there anything left in today's school slang from the earlier period? 2. What is the difference between this local slang and its country-wide version? 3. Are there any differences between the language used at the reformed college and at other secondary schools of the town?

1. Nincs szándékomban a mai debreceni diáknyelvet rendszeresen feldolgozni. Adataim is meglehetősen hiányosak, hiszen három gimnázium és két szakközépiskola adatait ismerem csak. Az ezekben használt szókat és kifejezéseket az ott végzett főiskolai hallgatóim gyűjtötték össze néhány évvel ezelőtt. Nem is tudok arról, hogy valaki mostanában részletesebben foglalkozott volna a témával. Igaz, régebben sem tanulmányozták alaposabban, bár elég sok szót és kifejezést jegyeztek fel írók, nyelvészek, tudósok. Jókai Mór az "És mégis mozog a föld" c. regénye első fejezetében közel ötven szót közöl, de más regényeiben is találunk debreceni diáknyelvi szókat. DOBOS KÁROLYnak az 1898-ban megjelent diáknyelvi szótárába is sok bekerült ezekből a szavakból. Ő már felhasználta GÉRESI KÁLMÁN dolgozatainak adatait is (Tiszántúli Református Középiskolai Tanáregylet Évkönyve, 1879/80. évf.), továbbá BARCZA JÓZSEF "Debreceni diákszók és szólásmódok" c. tanulmányát /Nyr. XXV. 454. és 503.). Századunk elején OLÁH GÁBOR közöl nagyobb számú adatot "A debreceni nyelvjárás" c. tanulmányában (NyF. 26. sz. 42--44.). A felsorolt adatközlésekben a szók többnyire latin hatásra mutatnak, jó részük latin szó: *oratórium*, *convictus*, *internatus*, *studium*, *sedes*, *coetus*, *senior*, *absurdum* (a töltött káposzta), *raro* (hús, mert ritkán volt), *semper* (mindennapi menzai leves), *akademia* (száraz tészta, megakad az ember torkán), *letum nuntium* (otthonról küldött csomag vagy pénz) stb. Nagy

ünnepeken *legációba* jártak a diákok, és a *sacra bursa*-ba gyűjtöttek az iskola részére. *Tyilológus*-nak nevezték a teológusokat, *füleológus*-nak a filológusokat és *fülesgófus*-nak a filozófusokat (S. Debreceni absurdum. Magyar Hírlap, 1973. jan. 17. 8.), *Ad arma!* volt a diáktüszoltóság felszólítása tüszoltásra. A *lódiákok* húzták a vízfordó szekeret, a *fővízész* kormányozta. A *kisbotos*-nak és a *nagybotos*-nak nagy szerep jutott a tűz helyének megközelítésében, de máskor is vezető diákok voltak. Az ivászatot *botanizálás*-nak nevezték, hiszen borvirágot szedtek. Századunk első évtizedeiben a debreceni diáknyelv is megmagyarosodik. Innentől kezdve nagyobb közlemény már -- tudomásom szerint -- nem jelent meg.

2. Ahogy tanulmányom elején említettem, nem szándékozom feldolgozni a debreceni diáknyelvet. E tanulmányomban az öt középkokú intézményben összegyűjtött szókincs alapján három kérdést akarok megvizsgálni: 1. a régi debreceni diáknyelvi szókincsból él-e valami még a mai diáknyelvben; 2. különbözik-e a debreceni diáknyelv és az országos diáknyelv; 3. a debreceni református gimnázium és kollégium diáknyelve mutat-e eltéréseket a városi diáknyelvtől. U. i. ez az intézmény megmaradt felekezeti iskolának, és jóval zártabb közösségnek tűnik, mint a többi iskola közössége.

E kérdések megvizsgálásához nézzük meg, milyen szók élnek a debreceni diáknyelvben. Először az iskolai élet szavait vizsgáljuk meg, majd a mindennapi élet fogalmainak a megnevezéseit.

a) Az iskolákat és azok tanulóit egyformán nevezik meg a debreceni diákok: *TÁG* a Tóth Árpád Gimnázium, tanulóit a *tágosok*, *Csoki* a Csokonai Gimnázium, tanulóit a *csokisok*, *Fazék* a Fazekas Mihály Gimnázium, tanulóit a *fazekisták*, *Vegyí* a Vegyipari Szakközépiskola, *vegyisek* a tanulóit, *Refí* a Református Gimnázium, és *refisek* a tanulóit stb. A Református Gimnázium azonban kapcsolatban áll a Ref. Teológiával, így *teológiának* nevezik a lelkesképzőt, a hallgatóit *tahológusoknak*. Általában az iskola *suli*, *sulesz*, *sulej*, *sulkó*, *isi*, Debrecenben még *présház*nak is nevezik. A kollégium *koli*, *kolesz*, *zárda*, *kóter*, *börtön*, a református gimnazisták *internátus*nak, sőt *diakóniának* is nevezik.

Az igazgató *diri*, *főnök*, *nagyfőnök serif*, *góré*, csak debreceni megnevezés: *dirinó*. Az igazgatói iroda: *diriház*. A tanárok *tancsik*, *okítók*, *hajcsárok*, Debrecenben még *oszkárok*, *tanagarak*, az osztályfő *oszi*, *ofő*, *oszifő*. A tantárgyak: *rohadalom*, *birodalom* (irodalom), *nyögtan* (nyelvtan), *töri*, *törcki*, *töci*, *töresz* (történelem), *mat*, *matek*, *népnymorító* (matematika), *fizi*, *fizász* (fizika), *biosz*, *bajológia*, *dögtn* (biológia), *rémtn* (mértn), *kornyika* (ének), *fegyházi ének* (egyházi ének a ref. gimnáziumban), *ruszki*, *iván-nyelv* (orosz), *inglis* (angol), *tesí*, *bukfencóra* (testnevelés), *hapciholócia* (pszichológia), csak Debrecenben.

Az osztályzásokból a legtöbb elnevezése az elégtelen jegynek van: *fa, szeka, karó, peca, dugó, csikó, kapa, kampó, peca, kanca*, a református gimnáziumban él a *szekunda* szó is. Aki egyest kapott, *befásított, fásít, bekarózott*, vagy ha sok egyese van, *sokat kapált* (debreceni kifejezés). Aki megbukott, annak *tovább akarják élvezni a társaságát* (ez is debreceni kifejezés), *teljesítette a fásítási tervét, az ellovagolt, azt megvágták, meghúzták*. A kettes *kanyarodó* és *bélás*, a közepes *fogás, hattyúnyak*, a négyes *fordított szék*, az ötös *pityorka*. A dolgozat *doli, doga, röpi, röpcsi, röppentyű, cetli, fapados* (röpdolgozat). A fejesvonalzó *fejes*, a radír *racska*, a ceruza *cerka*, a toll *penna*. A tanulásnak sok szava van a diákságnak: *kupálódik, átmegy okosba, gürizik, gyúri magát, termel, falja a könyveket, magol, benyal, bezúg, terheli az agyát, bevesz, átrágja a könyvet, művelődik, bever*. A lecke *anyag*, Debrecenben *lecsó*.

Az étkezés az étteremben, a *kajaldá*-ban vagy a *népkonyhán*, a ref. gimnáziumban a *tápitézetben* történik. A *kaja*, a *tápszer*, a *takarmány*, a *táplálék* itt fogyasztható el. Egy-két helyen a *vályú* elnevezés is járja. A *kotyvalékok*, a *löttyök*, tehát a levesek eléggé változatosak. *Petőfi-leves, BMV-leves, Zrinyi-leves, Bolyai-leves, sportleves és menzaleves* váltják egymást. A második fogás lehet *tejbepapi, hokedli* (nokedli), *kínai tápszer* (rizs), *robbantott csirke, proletár pörkölt* (paprikás krumpli), *macskapörkölt* (tejberizs), *zöldség* (mindenféle savanyúság, debreceni diákszó), *ühüm* (hangalaki hasonlóság alapján, az öhöm diákneve, debreceni diákszó).

Az iskola melegágya a ragadványneveknek, csúfnevet vagy bóknevet kapnak a tanulóársak, a tanárok. Diák ragadványnevek: (*Csoki* (barna bőre van), *Coca* (jó húsban levő), *Seprűnyél* (vékony, magas lány), *Zerge* (mozgékony fiú), *zöldike* (örökké zöld ruhában jár). *Kisló* (nagy foga miatt, a bátyja a *Nagyló*), *Gyapjas* (dús és göndör hajú), *Effendi* (a Vezendi vezetéknévű fiú, hangalaki hasonlóság alapján), *Dömper* (kövér fiú), *Kukuruc* (Kurucz családnevű leány neve), *Joghurt* (kedvenc ételéről), *Ringyó* (rossz hírű leány neve). Egy fiút *Parabolá*-nak hívnak, egy másikat *Csokoládé*-nak. Az előbbi a paraboláról való felelete alapján kapta, az utóbbi a csokoládé kedvelője. A tanári ragadványnevekből is megemlítek néhányat. *Klóranyó* (kémiatanárnő), *Hanglétra* (magas termetű énektanárnő), *Molekula* (kémiatanár), *Csak* és *Logaritmus* (mindkettő ugyanannak a matematikatanárnak neve, az első szavajárásáról), *Szép Ilonka* (egy ízléstelenül öltözködő, Ilona keresztnévű magyartanár neve), *Vicsori* (állandóan mosolyog). *Gémeskút* (magas, nyúlánk nő, a családneve Gémesi). Az egyik iskolában a takarítónőt *Csótány*-nak nevezik. A debreceni diákság névadási módjai ugyanazok, mint másutt az országban.

b) Szórakozás, fiúk és leányok kapcsolata

A *díszkóban* vagy *klubcsiban*, sokszor *házi bulin* találkoznak a fiúk és leányok, és ott *csörögnek, csorognak, ráznak, lotyognak*, vagyis táncolnak. Persze, a táncolásra a debreceni diákoknak még van egy csomó szava, kifejezése. Ilyenek: *ugrabugrál, bizsereg a talpa, mocorog a lába* stb. Ha egy fiú és egy leány érdeklődik egymás iránt, akkor *együtt járnak, bírják egymást, közös sávon vannak, együtt futnak, benne vannak a buliban*. Rendszerint a fiú *szedi fel* a leányt, de történhet fordítva is. *Becsavarodik, belehabarodik* a fiú a leányba, *tömi a fejét, eteti, megdumálja*. Ha sikerrel jár, *bedől* a lány, *behapszik*, s akkor *egymás körül donganak, dül a l'amur, nyalják-falják egymást, smaciznak, smárolnak*.

Úgy látszik, hogy a mai diáknyelvre is érvényes BENEDEK KÁROLYNAK az az 1908-ban leírt megállapítása, hogy a hazai diákság szóhasználatában az egyes iskolákban, tájakon alig van eltérés az iskola és az iskolai élet szavait illetően! (Nyr. XXXVII. 126--8).

c) A társas érintkezés szavai

A köszönések, megszólítások, kérések és megköszönések nyelvi formái a debreceni diáknyelvben is ugyanazok, mint másutt az országban. A *helló, szia, szió, üdv, cső, csősztok, by-by, csau, tiszteletem, viszlát, hali, halihó, hé!, hékás!, figyusz!, apafejl, anyám, bébi, picim, öcskös, dinnye* (megszólításként Debrecenben használatos csak); *thank, hálám örökké üldözni fog, ha nagy leszek, meghálálom, hálám örökké üldözni fog, csak utól ne érijen* stb. szinte mindenütt az országban a városi diákok nyelvhasználatában megtalálhatók.

d) A mindennapi élet fogalmait kifejező szók száma

Igen nagy, s úgy látszik, itt már több olyan szó és kifejezés van, amely másutt az országban nem fordul elő a diáknyelvben.

E témakörben először a rokonságot, a lányokat és a fiúkat, továbbá az ismeretlen idegeneket jelentítő szókat kell számba venni. A *fater, muter, az ősök, a bratyó, bratyesz, tesó, unokatesó, nagyí, az öregem* stb. szerte az országban használatos szók. Az idegen fiú és férfi megnevezésében a *srác, hapsi, krapek, tag, fej, bika, pasi, pasinger, ürge* stb. szók is közismertek. A református gimnázium diákjainak van csak néhány eltérő szava: *cicafiú, nyálkirály*. A leány- és nőnevek: *csaj, csajka, bőr, spiné, spinkó, amazon, tyúk, pipi, massa, moha* stb., a református iskola diákjai ismerik a *pretty*, a *cicalány* és a *cicavirág* szavakat ebben a jelentésben. Elég sok az ízléstelen és a durva szó az idősebb nők megnevezésére, különösen a fiúk nyelvhasználatában (*cápa, nyanya, vénlány, öreglány, banya, bányarém* stb.).

Hihetetlenül nagy azoknak a szavaknak a száma, amelyek külső vagy belső tulajdonságot jelölnek, másutt is, Debrecenben is: *tökmag, töpörtyű, talajmenti, alagsori, mini, mélynövésű, törpe* stb. az alacsony növésű, kicsi

diákok jelzői, a *coli*, *colos*, *hosszú*, *góliát*, *égimeszelő*, a magas diákok jelzői. A *tehén*, a *dromedár*, a *ló*, a *dagadt*, a *dundi*, a *dübbencs*, a *hájbáj*, a *tömörgyönyör*, a *dömper*, a nagy darab és kövér gyerekek jellemzői. Akit *könnyebb átugrani*, *mint megkerülni*, az alacsony, igen kövér ember. Az *egyszázbélű*, a *giliszta*, a *gebi* hosszú sovány gyerekeknek a csúfoló jelzője. Az erős fiú *deltás*, *kajakos*, *badis*, *kottás* (ez utóbbi csak Debrecenben használt szó), a kopasz *dímafejú*, a fekete hajú és bőrű, *kormos*, *bokszos*, *brazil* vagy *cigány*, a vörös *piroska*, a szeplős *pettyes*, *lúdtojás*, a szemüveges *kígyó*, a hosszú lábú *hosszúláb*, a szép leány, *menő* és *jó tarisznya*, *pretty*, *jó bőr*, a jó alakú lánynak *jó a karosszériája*, a szép lábúnak *jó az alváza*. A nagyon csúnya és utálatos fiúra és leányra a református gimnáziumban azt mondják: *r²* (rohadtul ronda). A belső tulajdonságok kifejezésére ugyancsak sok szó él a nyelvhasználatban. A buta gyerek *lökött*, *hiányzik egy kereke*, *agyilag zokni*, *hangyás*, *nyomott*, *gyagyás*, *dinnye*, *dilis*, *elementek neki*, *de még nem jöttek vissza*, az okos diák *jó fej*, *nagy fej*, *átment értelmesbe*, a ravasz *nagy franc*, a beképzelt *játssza az eszét*, *megjátssza magát*, *adja a bankot*, *nagyképű*, *ő a Jani*, a gyámoltalan *nyámnyila*, aki hazudik, az *hadovál*, *átmegy szivattyúba*, az *Andersen*, a buta és műveletlen diák *nagy nulla*, *bunkó*. Aki sokat beszél, *hadovál*, *nyomja a szöveget*, *nyomja a sódert*, *szöveget*, aki veszekedik, *szívózik*, *zúrt csinál*, s ha ennek következtében nem áll vele szóba valaki, akkor *mosolyszünet van köztük*.

A külső és belső tulajdonságra utaló szavak közül debreceni a *kottás*, *hosszúláb*, *mélynövéssű* és a *jó tarisznya* szók, a református gimnázium szavai: *r²*, *pretty* és *protkás*.

A régi diáknyelv az emberi test részeit külön diákszóval nem nevezte meg. A *kobak*, a *mancs* és a *pracli* szókat az egész társadalom használta, rosszálló megnevezése voltak a fejnek és a kéznek. Ma szinte minden testrésznek van diákszava. Ilyenek: *kuklyuk* (szem), *duda*, *előny*, *tejcsárda* (mell), *csőr* (száj), *hári* (haj), *tappancs* (láb), *porszívó* (orr), *pilács* (szem) stb. A református iskola tanulói nem használják ezeket a beszédben. Az újabb szógyűjteményeimben a testrésznevek száma nagyon kevés, inkább csak azokat szeretik megnevezni, amelyeket társaságban kimondani nem szokás. A legszelídebbet idézem: *pofa* (az arc).

A ruházkodás szavai is a régiségben a köznyelv szavai voltak. A mai diák annál több szót ismer és használ ezek megnevezésére. Ilyenek: *szerelés*, *szerkő*, *cucc*, *cula*, *hacuka*, *rongy*, *gumma*, *pulcsi*, *farmis*, *farmó*, *naci*, *uniform*, *templomi ruha*, *fekete-fehér*, *Bocskai* (az utolsó négy csak a református gimnazisták nyelvében él), *bőrharisnya*. Aki elegánsan öltözik, az *átment divatosba*, *kitört rajta a kultúra*, az *divcsi* (a divatos rövidítése), *kinyalta magát*, *menő szerkója van*.

A tetszés, a nem tetszés, a közömbösség és egyéb emberi érzelmek, cselekvések kifejezésére, a mai diáknyelvnek, benne a debreceninek is igen sok érdekes szava és kifejezése van: *bírja, jó nála, oda van érte* (tetszik neki), *rászáll, ki van rúgva rá, nem kamelja* (nem tetszik), *felőlem!*, *nekem nyolc, kit érdekel, akár a falra is mászhatsz, tök mindegy* (nem érdekel), *kihúzta a gyufát, összebalhéznak, kap egyet, behúz neki, laposra ver, elkapta a frakkját* (verekedik), *kopj le, lépj olajra, húzd el a csíkot, fárasztó tudsz lenni* (felszólítás távozásra) stb.

A Dobos-féle diáknyelvi szótárban sok a pénz, a forint jelentésű szó. A *letum nuntium* szót Debrecenből adatolja. A mai debreceni diáknyelvi szók: *mani* (money), *guba, dohány, garas, zsozsó, lóvé, gázsí, mancsesz* (ref. gimn.), *rongy, kiló* stb. A pénzt a diákoktól *legombolják, elmarják, elcsenik, elemelik, elszajrézzák, megfújják, elhappolják, elcsaklizzák* (ellopják), pedig kell a pénz *dilibogyóra, cukorkára* (gyógyszer), *piára, lélekmelegítőre* (ital), *kajára* és *cigire*. A rendőr *zсарu, hekus, zsernyák, fakabát*, a rendőrség a *Szabó család*.

A diáknyelvnek, akárcsak az ifjúság nyelvének igen jellemző vonása a túlzó jelzők és határozók használata. Sokszor ezek a jelző előtt fok- és mértékhatározói szerepben állnak. A debreceni adatszolgáltatóim is nagy számmal sorolnak fel ilyeneket. A *jó* jelző előtt nagyon gyakori az *állati, oltári, isteni, bomba, irtó, frankó, hobós, szédítő, dzsessz, pop* (az utolsó kettőre csak Debrecenből van adatom) jelző és a *klasszul* határozó, a *rossz* jelző előtt gyakori az *oltári, az állati, a tök* jelző, de jónéhány durva, trágár szó is megjelenik itt (*szar, gecsi, fasza*). Nyelvművelőink megítélése szerint ezek sok szabatos jelzőt kiszorítanak a nyelvhasználatból, de sajátos hangulatot adnak a diáknyelvnek (vö. KOVALOVSKY, Nyelvfejlődés - nyelvhelyesség. Bp., 1977. 119.). Íróink közül néhányan ezt látják a fiatalság nyelve legjellemzőbb vonásának (Kolozsvári Grandpierre Emil, Ember Mária).

A kevés ízléstelen, durva és trágár szó, amely a debreceni adataim között szerepel, azt mutatja, hogy a diákok mindennapi beszédében az ízléstelen és durva szavak otthon vannak, gyakran használják is ezeket. Azt azonban meg kell állapítanom, az utóbbi években mintha tisztulna ilyen szempontból a diákságunk nyelve. Talán összefüggésben van ez azzal, hogy magatartásukban is mintha fegyelmezettebbek lennének, és a kötelességeiket is jobban teljesítenék.

3. A debreceni diáknyelv szavainak zöme is más nyelvváltozatból vagy idegen nyelvből való. Ha pedig az egyik nyelvváltozatból másik nyelvváltozatba megy át a szó, rendszerint jelentésváltozáson is átmegey, sőt alaki változáson is. A szóalkotásnak általában azokkal a módjaival találkozunk Debrecenben is, mint másutt az országban. Sok az összetett szó és sok a képzett szó (*tanagarak, bekarózott, sportleves, tejbepapi, macskapörkölt,*

unokatesó, cicalány, deltás, kajakos, szövegel, szívózik, oltári, állati, szédítő stb.) Több szó keletkezett elvonással (*kaja, pia*), mások rövidüléssel (*dírcsi, cigi, tesó*). Szövegyülést is találunk (*elcsákliz* = csak + pakliz), több mozaikszó (*BMV, r²*) is van, néhány szóban pedig a szóalak eltorzításával találkozunk (*gumma, dübbencs*). Sok az idegen szó, főleg a tanult nyelvekből (*pityorka*, a köszönési formák, tantárgy-megnevezések), több tulajdonnévből köznévvé lett (*piroska, góliát, andersen*).

4. A vizsgálataim azt mutatják, hogy a régi debreceni diáknyelvből alig él néhány szó (*internátus, senior, szekunda*). Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy a DOBOS-szótár sok szava él ma a debreceni diáknyelvben, de ezek zömét DOBOS nem debreceni szóként adatozza (a leckét *bevágja, puska, guba, csikó* stb.). Nem nagy azoknak a szavaknak a száma sem, amelyek jellegzetesen debreceni diákszók. Ilyenek: *présház, dirinó, oszkárok, tanagarak, hapticológia, sokat kapál, tovább élvezi a társaságot, lecsó, zöldség, ühüm, mozog a lába, moco-rog a talpa, dinnye, hosszúláb, kottás*. Olyan szó is kevés van, amelyet csak a református gimnázium tanulói használnak: *tahológus, internátus, diakónia, birodalom, fegyházi ének, szekunda, cicafiú, cicalány, nyálkirály, pretty, cicavirág, r², protkás, uniform, tyemplomi ruha, fekete-fehér, Bocskai, mancsesz*. Meg kell jegyezni, a református gimnázium diáknyelvi szókincséről, hogy ez a legszegényesebb.

